

Дауылбай Ә.Д., Айтқұлова Р.Ә*, Құдасова Д.Е.
а/ш.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
х.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
**ІШКІ ТҰҚЫМДЫҚ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚ МЕРИНОСЫНЫҢ ТҮРІНДЕГІ
КҮЙІК ҚОЙЛАРЫНЫҢ ӨНІМДІЛІК САПАЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ**

Автор корреспондент: elbira.aytkulova@mail.ru

Түйін: Бұл мақалада ішкітұқымдық Оңтүстік қазақ мериносының түріндегі күйік қойларының өнімділік сапалылығы берілген. Қойлардың сүттілігін және сүтінің химиялық құрамын зерттеп анықтау үшін, екі топтан бір-бірден қозысы бар 5 аналық қой алынды. Сүттілігін, қозыларды туа салысымен, әрбір қозыны еміп болғаннан соң бөліп алып есептеп, анықтадық. Қозыларды енесіне алғашқы бес күнде тәулігіне төрт реттен емізіп алдық, оны әрбір алты сағат сайын қайталап, одан соң үш ретке көштік. Аналық қойлардың сүттілігін, қозыларды емізуге дейін және одан кейін өлшеу жолымен анықтадық, олардың тірі салмағының айырмашылығын емген сүттің мөлшеріне қарап есептедік. Сондықтанда ел ахуалын арттыру мақсатында негізгі шикізат көзі болып табылатын қойдың сүттілігін алғашқы екі тәуліктегі уыздық кезеңіндегі 2 күнде жүргіздік, және 1,2,3 және 4 айдың соңында есептедік. Қозыларды әрбір емізу кезінде желін арқылы химиялық талдау үшін сынама алынып отырды, бұл жағдайда желінді сығымдап аздаған мөлшерде сүт алынды. Уызды химиялық сынамадан өткізу үшін, қозыларды емізудің алдында алдық. Сүттегі құрғақ заттардың мөлшерін оларды кептіру арқылы анықтадық, май мөлшерін бутирометрикалық әдіспен, жалпы ақуыз мөлшерін Кьельдал әдісі бойынша анықтадық. Жүннің өнімділігін және жүннің сапасын, бонитирлеу нәтижесі бойынша және жүнді қырыққан уақыттағы жеке есептеу бойынша анықтадық, оның нақтылығы 0,1 кг-ға дейін болды.

Кілт сөздер: өнімділік сапалығы, химиялық құрамы, тәуліктік сүттілігі, Кьельдел әдісі, химиялық талдау, уыздылық, жүннің өнімділігі.

Кіріспе. «Қазақстан-2050» стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында ел экономикасын дамытудың бір жолы ауыл шаруашылығын жаңғырту екенін айтқан болатын. Елбасы ауыл шаруашылығы өнеркәсібінде сапалы секіріс жасау толықтай қолымыздан келетінін, ал ол үшін бізге жаңа тұрпаттағы мемлекеттік ой-сана қажет болатынын атап өтті. Рухани жаңғыру – ұлттық экономиканы дамыту кепілі ретінде қой шаруашылығы - қазақ халқының ежелден келе жатқан тарихи дәстүрлі мал шаруашылығының саласы. Халқымыздың тұрмыс тіршілігі, күнкөріс көзі қой шаруашылығымен тікелей тамырласып жатыр. «Мал өсірсең қой өсір, өнімі оның көл-көсір» деген сөздерде терең ұғым бар. Мүшел жыл санауда қой жасы 8-ді құрайды. Қой киелі түліктің бірі. Оның пірі - «Шопан ата» (кейде «Қошқар ата») деп аталады. Сондықтан бабаларымыз Шопан атадан тілеу тілегенде «малды берсең, қойды бер» деп өтінген. «Бірінші байлық - денсаулық, екінші байлық - ақжаулық, үшінші байлық - он саулық» деген ұғым қойға қатысты. Он саулықтың басын құрайтын кәсіптің иесі - қойшы (шопан). Әлемдік нарықта меринос қойының жүні үлкен сұранысқа ие, ол жыл сайын әдеттегі жүнмен салыстырғанда 2-3 есеге дейін қымбаттап отырады [1].

Қазақстандағы меринос жүні биязы жүнді қой тұқымынан өндіріледі, оларға қазақтың биязы жүнді қойы, архар-мериностық, Оңтүстік-Қазақстандық және Солтүстік Қазақстандық мериностар жатады, олардағы жүндердің сапасы жөнінен бірқатар кемшіліктері болады. Оларға, жуылған талшықтардың ұзындығының бірдей болмауы және талшықтардың жіңішке болуы, шайырлардың сапасыз болуы, ширатылып тұруының бірдей болмауы, көп жуылып кетуі және штапелдің ластанып қалуы жатады [2-3].

Сурет 1. Күйік тұқымішілік типінің қошқары

Республикадағы биязы жүннің технологиялық сапасын жақсарту мақсатында, биязы жүнді саулықтарды шетелдік қошқарлармен будандастыру жұмыстары басталды.

Түркістан облысы мериносының аналықтары Түркістан облысының таулы, жартылай шөлді, тау етектеріндегі жайылымдарға жақсы бейімділенген, оларды Австралиядан әкелінген полварс тұқымының қошқарларымен будандастырдық, олардың жүндері өте сапалы талшықтардан тұрады [4,5].

Жүн көрсеткіштерінің сапасын жақсартуға бағытталған, Түркістан облысының мериносының саулықтарымен жүргізілген секлекциялық жұмыс, таза ұрықтық көбейту жолмен де және оларды австралиялық полварстармен будандастыруды ендіру жолымен де жүргізілді [6,7].

Түркістан облысының жаңа нарықтық жағдайында, бұл алынған будандардың асыл-тұқымдық және шаруашылыққа пайдалы ерекшеліктері зерттелді, бұл жүннің өнімділік жағдайына байланысты болды. Дегенмен, әлі де болса, саулықтардың сүт өнімділігі, олардың еттілігі және еттік сапасы, қозылардың туғаннан бастап біржарым жасқа дейінгі жағдайлары толық зерттеліп болған жоқ. Осыған байланысты ТОМ өнімділігі жоғары, жас және арзан қой етін өндіретін, сапалы меринос жүнін беретін отарларын жасау өзекті жұмыс болып табылады [8,9].

Зерттеу әдістері. Жұмыстың тәжірибелік бөлімі Түркістан облысындағы Қазығұрт ауданының «Қарабау» деп аталатын «Элиттік тұқымдық шаруашылығында» ЖШС орындалды, ал зертханалық зерттеулер-қой шаруашылығы өнімдерінің сапасын зерттейтін және стандарттайтын зертханада, «Қой шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты» филиалында, «Қазақтың мал шаруашылығы және азықтық өнімдері ғылыми-зерттеу институты» ЖШС, ҚР АШМ, 2020 және 2021 жылдар аралығында жүргізілді. Зерттеу нысаны ретінде Түркістан облысының мериносының күйіктік ішкі тұқымдық типтегі саулықтары алынды.

Тәжірибелер, зерттеуге сәйкес типтегі саулықтардың бір отарында жүргізілді (1 класс, 261 бас). Саулықтардың сүттілігін және сүттің химиялық құрамын анықтау үшін, екі топтан, бір – бірден қозысы бар 5 бас саулық бөлініп алынды. Сүттілігін есептеу үшін, қозыларды туа салысымен, әрбір емізгеннен кейін бөліп алып жүргіздік. Қозыларды енесіне тәулігіне төрт реттен жіберіп отырдық, яғни алты сағаттан кейін, одан соң 3 реттен жіберіп отырдық.

Сурет 2. Тәжірибедегі жұптаудан алынған қозылар

Сурет 3. Жайылымда жүрген аналық саулығымен

Саулықтардың бір тәуліктегі сүттілігін, қозыларды емізуге дейін және емізгеннен кейін таразыға тартып отыру жолымен анықтадық, бұл жердегі тірі салмағына қарап, қозының қанша сүт емгенін есептеп отырдық.

Сүттілігін есептеуді уыздық кезеңнің алғашқы екі тәулігінде жүргіздік, және 1,2,3 және 4 айдың соңында есептеп отырдық. Қозыларды емізген сайын химиялық талдауға арналған сынаманы емшек арқылы алып отырдық, желінді сығымдап аздаған сүт алдық. Уыздық химиялық сынаманы қозыларды емізудің алдында алдық.

Сүттегі құрғақ заттардың мөлшерін кептіру жолымен анықтадық, май мөлшерін бутирометрикалық әдіспен, жалпы ақуыз мөлшерін Къельдал әдісі бойынша анықтадық.

Жүннің өнімділігін және сапасын бонитирлеу нәтижесі бойынша және жүнді қырку кезіндегі жекелеген есеп бойынша нақтылығы 0,1 кг дейін етіп есептедік.

Қозылардың өсуін және дамуын, оларды таразыға тартып зерттедік, туа салысымен және 2,4,6,8,12 айлық және 18 айлық жасында өлшеп анықтадық.

Зерттеу нәтижелері мен талдау. «Күйік» асыл тұқымды зауытындағы ұзаққа созылған және мақсатты бағыттағы селекциялық-тұқымдық жұмыстардың нәтижесінде, қазақтың құйрықты қойын жаңа кавказдық тұқымдық қошқарларымен будандастыра отырып, кеңестік меринос, кавказдық, ставропольдық және грознендік тұқымдармен будандастырып қажетті типтегі күрделі буданды алдық, сөйтіп ОҚ мериносының ішкі тұқымдық күйіктік түрі жасалды. Түркістан облысының Қазығұрт ауданындағы «Қарабау», «Элиттік тұқымдық шаруашылығында» ЖШС алынған саулықтар ең алдымен бұрынғы «күйік» асыл тұқымды зауытынан алынды, бұл жер өнімділігі жоғары саулықтарды өсіру жөнінен жетекші сала болып табылады, бұл жерден «күйіктік ішкі тұқымдық типтегі» Түркістан облысының мериносы өсіп шықты.

Бұл шаруашылықта өсірілген саулықтардың өнімділігі келесідей сипатта болды (1 кесте).

Кесте1. «ЭСХ Қарабау» ЖШС күйіктік ішкі тұқымдық типтегі саулықтардың өнімділік көрсеткіштері

Тобы	N	Тірідей салмағы, кг		Жуылған жүнқырқындысы, кг				Жүннің ұзындығы, см		Жүннің сапасы
		Эл.	1 кл.	ласы		жуылғаны		Эл.	1 кл.	
				Эл.	1 кл.	Эл.	1 кл.			
Ересек қойлар	25	98	80	2,6	8,8	6,7	4,5	11	10	60-58
Бір жастағы қойлар	65	55	50	4,6	4,3	2,8	2,6	9,2	9,0	64-60
Ересек аналық	628	60	55	4,3	4,0	2,6	2,4	9,5	9,0	64-60
Бір жастағы қозылар	320	44	40	3,5	3,2	2,2	2,0	8,7	8,5	64-60

Бұл көрсеткіштер, австралиялық мериносты пайдаланып алынған, жаңа ішкі тұқымдық ТОМ «Меркенский» және «Куюкский» типтерімен салыстырғанда, өзінің жоғары талаптарымен ерекшеленеді, бұлар тек қана жүн деңгейін жоғарылатып қана қоймай, еттілігі де басқалардан

басым болып отыр (2,3 кестелер).

Бұл жердегі, тірі салмағының, қыркылған жүннің ұзындығы және сапасы жөніндегі мәліметтер мынаны көрсетіп отыр, бұл саулықтар элиттік жануарлардың талаптарына толығымен жауап беріп отыр деп айтуға болады.

Тәжірибедегі қошқарлардың тірі салмағының және қыркылған жүнінің көрсеткіштері (полварс 2 бас, КВТ-2 жас) 2 кестеде көрсетілген.

Кесте 2. Тәжірибеде пайдаланылған өндіруші қойлардың килограм түріндегі өнімділік көрсеткіштері

Өнімділігі	Топтар	
	I	II
Тірі салмағы	98,0	99,0
	101,0	95,0
Орташа	99,5	97,5
Қыркылған жүн	12,9	9,0
	10,8	10,5
Орташа	11,9	9,8
Жуылған түрде	7,30	4,73
	7,0	5,76
Орташа	6,81	5,24

Біздер, сонымен қатар, тәжірибеде пайдаланылған күйіктің ішкі тұқымдық ТОМ -типіннің саулық бас қойларының өнімділік көрсеткіштерін де анықтадық (тірі салмағын, жүнін) (3 кесте).

Кесте 3. Ішкі тұқымдық ТОМ түріндегі күйік қойларының өнімділік көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Өлшем бірлігі	Топтар	
		I	II
		143	118
Тірі салмағы	Кг	54,5±0,17	53,7±0,28
Қыркылған жүн	Кг	4,28±0,16	4,15±0,07
Жуылған түрде	Кг	2,44±0,03	2,32±0,04
Жүн ұзындығы	См	9,49±0,06	9,48±0,05

Биязы жүнді қой басының жүні жасап шығарған қошқарларға ұқсайды, олар да саулықтығы секілді көздің сызығына дейін жетеді, аяқтары секіруге және білектік буынға дейін жетеді.

Жасап шығарушы қошқарлардың тірідей салмағы 101,6-80,4; саулықтардың салмақтары 608-47,5; төлдейтін қойлардың салмақтары 61,4-48,7; төлдейтін ұрғашы тоқтылардың салмағы 46,3-33,1 кг аралығында болады. Жасап шығарушы қошқарлардың қыркылған жүнінің салмағы 12,6-8,8кг; жуылған жүннің шығуы 60-58%; саулық қойлардың жүндері 7,2-5,0 және 64-60; ал төлдейтін тоқтылардың жүні 5,0-35кг және 64-60% болады.

Қорытынды. Бұл жердегі ескерілетін жағдай, саулықтар, төлдейтін тоқтылар және бір-жылдық тұсақтар, тірі салмағы бойынша қой ұрығының I класының элиталық стандартының талаптарына сәйкес келеді, бұлар жүнді-егті бағыттағы Б тобына жатады, бірақ, тірі салмағы бойынша жаңадан шыққан ішкі-тұқымдық типтің талаптарына жетпейді, оларға қанша жағдай жасалып азықтандырғанмен жете алмайды. Жүндерінің ұзындығы және сапасы бойынша, қойлар жастарына қарамастан қалың және ұзын жүн береді.

ТОМ тауарлық отарлардағы өнімділігі әлі де болса төмен және олар өздеріне жұмсалған шығынды барлық уақытта өтей бермейді.

Австралиялық етті-жүнді полворстың әбден қатырылған ұрығымен саулықтарды ұрықтандыру, қыркылған жүн соның басты себебі болып табылады. Түркістан облысының мериносының «күйіктік ішкі тұқымдық типінің» жүнін және етінің көрсеткіштерін жоғарылату мақсатында австралиялық полворстың ұрығын пайдалану бойынша жүргізілген жұмыстар

2006 жылы басталған оны Оңтүстік-Батыс Ғылыми Өндірістік Орталығындағы ауыл шаруашылығының биязы жүнді қой шаруашылығы бөлімінің ғалымдары ғылыми-әдістемелік жетекшілік етіп жүргізді. Қорыта айтқанда, Оңтүстік қазақ мериносының өнімділігін одан әрі жетілдіріп, оның экономикалық тиімділігін арттырып, нарықтық заман талабына сай келетін малдарды өсіру үшін, шетелдік австралиялық полварс мериносы және отандық меркі тұқымшыл типі нәсілдік қасиеттері жоғары асыл тұқымды қошқарларды пайдалану ұсынылады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Байжуманов А., Есентаев Е. Племенная работа в овцеводстве (на каз.яз.). Алма-Ата: Кайнар, 2008. 202 с.

2 Иванов М.Ф. Избранные работы по наследственности сельскохозяйственных животных. М.: Сельхозгиз, 1949. 48 с.

3 Heurich H., Geier M. Organisation der Zuchtbockensatz zur Erzielung eines hohen zuchterischen Fortschrittes in der Ychaf production - Tierzucht. 1986. Vol.40. P.289-291.

4 Люлина Н.И. Австралия мериносымен жақсартылған қазақтың биязы жүнді қой тұқымы саулықтарының жүн сапасы //Жаршы. Алматы: Бастау, 2005. №2. 13-15.

5 Fincus P. La rau Romanov //Fatre. 1980. P.12-19.

6 Есалиев О.Е., Волосиков В.Н. Разведение по линиям южно-казахских мериносов //Овцеводство. Москва., 1971. -№9. С.6-7.

7 Wolf B., Smith S. heriyability of live – weight growth and carcass composition in cross bred meat lambs //Anim. Prod. 1979. №28. P.3.

8 Wolf B. Cenetic parameters of growth and carcass composition in crossdred Lambs //Anim. Product. 1981. №32. P.1-7.

9 Подгорная Т.М. Резервы повышения мясной и шерстной продуктивности овец кавказской породы //Повышение шерстной и мясной продуктивности тонкорунных и полутонкорунных овец. Москва, 1986. С.79-82.

Аннотация: В данной статье представлена продуктивность овец с ожогами внутрисеменного ТОМ. Для изучения и определения молочности овец и химического состава молока из двух групп по одному отбирали 5 маток с ягненком. Молочность, после рождения ягнят, выделили и вычислили каждого ягненка после кормления. Ягненка кормили свежесквашенным в первые пять дней по четыре раза в сутки, повторяли его каждые шесть часов, затем переходили в три раза. Молочность маточных овец определяли путем взвешивания ягнят до и после кормления, расхождение их живой массы рассчитывали исходя из количества отлученного молока. Молочную продуктивность овец мы проводили за 2 дня в течение первых двух суток, и рассчитывали на конец 1,2,3 и 4 месяца. При каждом кормлении ягнят отбирали пробу для химического анализа через вымя, в этом случае брали небольшое количество молока с опрессовкой вымени. Молозиво брали перед кормлением ягнят для проведения химической пробы. Количество сухих веществ в молоке определяли путем их сушки, количество жира определяли бутирометрическим методом, общее количество белка-методом Къельдаля. Продуктивность шерсти и качество шерсти мы определяли по результатам бонитировки и по индивидуальным расчетам за время стрижки шерсти, ее точность составляла до 0,1 кг.

Ключевые слова: продуктивное качество, химический состав, суточная молочность, метод Къельделя, химический анализ, молозиво, продуктивность шерсти

Abstract: This article presents the productive qualities of burnt sheep in the form of an internal volume. To determine the milkiness of sheep and the chemical composition of their milk, 5 female sheep with one lamb were taken from two groups. We calculated and determined the milk yield after the birth of lambs, separating each lamb after feeding. We breastfed the Lambs four times a day for the first five days, repeated it every six hours, and then moved on to three times. We determined the milkiness of female sheep by measuring lambs before and after weaning, and calculated the difference in their live weight based on the amount of milk we fed. We calculated the milk yield of sheep in the first two days in the colostrum period for 2 days, and at the end of 1,2,3 and 4 months. At each breast-feeding of lambs, a sample was taken for chemical analysis through the udder, in which case a small amount of milk was obtained by pressing the udder. Colostrum was taken for chemical testing before weaning lambs. We determined the amount of dry substances in milk by drying them, the fat content was determined by butyrometric method, and the total protein content was determined by the Kjeldal method. We determined the yield and quality of wool, based on the results of

bonitirovka and individual calculation of wool for forty years, the accuracy of which was up to 0.1 kg.

Keywords: quality of productivity, chemical composition, daily milk yield, Kjeldel method, chemical analysis, colostrum, wool productivity.